

Joan Maragall: poeta, intel·lectual i pensador*

Ignasi Moreta**

Universitat Pompeu Fabra

RESUM

Joan Maragall (Barcelona, 1860-1911) forma part indiscutible del cànon de la poesia catalana contemporània. Tanmateix la seva aportació intel·lectual es va desenvolupar també en el camp del periodisme —amb una clara voluntat d'incidència en el seu temps, és a dir, actuant com un *intel·lectual* en el sentit que té aquest terme a partir de Zola— i de l'assaig amb pretensions filosòfiques. L'article vol posar en relleu la importància no solament de l'obra poètica maragalliana, sinó també de la seva producció periodística i filosòfica.

PARAULES CLAU: Joan Maragall, literatura catalana, poesia, periodisme, filosofia

Joan Maragall (Barcelona 1860-1911) és considerat el primer poeta clàssic català del segle xx. El seu lloc privilegiat en el cànon de la literatura catalana és fora de qualsevol dubte. Tanmateix seria un error valorar la figura de l'escriptor en el camp estrictament literari. En primer lloc, perquè Maragall va desplegar una tasca important a la premsa, cosa que el va dur a assolir un grau d'influència notable que ens permet parlar no solament del «Maragall articulista», sinó també del «Maragall intel·lectual», amb projecció en la ciutadania. I, en segon lloc, perquè també té una enorme importància el «Maragall pensador», el Maragall que reflexiona amb pretensions filosòfiques i que llega uns textos d'una gran densitat metafísica.

Naturalment, aquestes distincions —poeta, articulista, intel·lectual, pensador— cal fer-les *cum grano salis*: és obvi que el poeta i el pensador van junts, que el pensament s'expressa tant a través d'un poema com d'un article o un assaig, que la influència de Maragall en el seu temps s'exerceix tant a través de la poesia com de l'article o el discurs, etcètera. Proposem aquestes distincions per pura necessitat expositiva, però també per reivindicar una lectura de Maragall que no el redueixi a la d'autor d'un corpus de textos poètics rellevants únicament per als filòlegs i els lectors de poesia. De fet, un dels problemes de la transmissió de Maragall és el fet que la seva obra hagi estat estudiada fonamentalment per filòlegs, ja que això ha implicat, a la pràctica, la reducció de la seva aportació al camp estrictament literari. Tanmateix darrerament està augmentant amb força una aproximació a Maragall des d'altres camps d'estudi, la qual cosa permet que es valori en la

seva justa mesura el pensament que l'escriptor desplega al llarg de la seva obra i, molt especialment, en la seva última etapa vital i creativa.¹

MARAGALL, POETA

Fill d'un industrial del sector tèxtil, Joan Maragall —l'únic fill baró del matrimoni format per Josep Maragall i Rosa Gorina— estava òbviament destinat a succeir el pare en la direcció del negoci familiar. Tanmateix durant els dos anys en què, al final de l'adolescència, Maragall va fer d'aprenent a la fàbrica paterna, el futur escriptor es dedicava a escriure versos compulsivament mentre deplorava el futur que la seva família li havia escrit. Finalment, va pactar amb el pare el seu ingrés a la universitat, a canvi de cursar una carrera amb «aplicació pràctica»: dret. Durant els estudis, Maragall aprendrà alemany i es familiaritzarà a fons amb la literatura germànica, alhora que cultiva les seves aficions musicals. El seu primer premi literari, l'obtindrà amb una recreació poètica d'un passatge del *Faust* de Goethe. Durant aquests «anys d'aprenentatge», el Liceu serà per a Maragall la seva «finestra al món», juntament amb l'Ateneu Barcelonès.²

En termes literaris, el primer Maragall és inequívocament el Maragall poeta: el periodisme i l'elaboració conscient d'un pensament propi vindran més tard. Com a poeta, Maragall rebutja el poema llarg i el retoricisme, i aposta per una poesia que estigui plenament connectada amb la vida i, fins i tot, amb la seva entusiasta exaltació. Paral·lelament al conreu de la poesia, Maragall anirà desplegant una poètica pròpia, que apareix ja insinuada al poema que obre el seu primer llibre de poesia, l'«Oda infinita»:

Tinc una oda començada
que no puc acabar mai;

* La redacció d'aquest article s'ha beneficiat del finançament atorgat per l'AGAUR al grup de recerca «A Cura De» (2009 SGR 552).

** **Adreça de contacte:** Ignasi Moreta. Departament d'Humanitats, Universitat Pompeu Fabra. Ramon Trias Fargas, 25-29, 08005 Barcelona. E-mail: ignasi.moreta@upf.edu. Blog personal sobre Joan Maragall: <http://lectorde-maragall.blogspot.com.es/>

dia i nit me l'ha dictada
tot quant canta en la ventada,
tot quant brilla per l'espai.³

El poema sorgeix, doncs, a partir del dictat que fa la naturalesa. El poeta és un simple transcriptor d'unes paraules que li vénen donades i que s'ha de guardar prou d'embellir. Cal tenir en compte, però, que aquesta poètica no fa de Maragall un romàntic banal: l'escriptor defensa la connexió entre la vida i l'escriptura, però també, i amb un èmfasi singular, el distanciament entre l'una i l'altra. Maragall insisteix molt que la naturalesa és el punt de partida, però que el poema no s'escriu en plena experiència vital, sinó quan l'experiència ja ha passat i ha tingut temps de sedimentar-se: és aleshores que la realitat dicta al poeta les paraules amb què ha de reflectir allò que ha viscut.

Entre 1895 i 1911, Maragall publica el gruix de la seva obra poètica en cinc llibres: *Poesies* (1895), *Visions & cants* (1900), *Les disperses* (1904), *Enllà* (1906) i *Seqüències* (1911). Són volums relativament breus, cadascun dels quals està constituït per poemes diversos: tot i que Maragall confecciona els seus llibres cercant que tinguin una certa unitat temàtica i una estructura que els articuli, cal constatar que la unitat poètica en Maragall no són els llibres, sinó els poemes. L'única —molt relativa— excepció és un cicle poètic que hauria pogut constituir un llibre unitari, però que de fet Maragall va publicar en tres lliuraments, distribuïts en els llibres *Visions & cants*, *Enllà* i *Seqüències*: es tracta d'*El comte Arnau*, el seu únic intent de poema llarg.

Als tres lliuraments d'*El comte Arnau*, Maragall recrea una figura del passat llegendari català i la posa al servei de l'expressió de les seves preocupacions metafísiques, que van canviant al llarg dels anys de redacció del poema. Entre aquestes preocupacions cal comptar-hi: la contraposició entre ascetisme i vitalisme, l'exaltació de la força, el paper del cos i la terra en la sensualitat, el contrast entre l'impuls vital i els compromisos familiars i cívics, el desig d'eternitat i el seu tediós acompliment, els mancaments a la «lleï d'amor» i la seva remissió, el paper de la poesia, etcètera. Maragall no s'acosta a la figura del comte Arnau per fer arqueologia, o per fer una recreació romàntica d'una figura ancestral al servei d'una ideologia nacional, sinó per posar el mite al servei de les seves pròpies preocupacions metafísiques.⁴

Els cinc llibres de Maragall són travessats per altres eixos temàtics que val la pena posar en relleu, encara que en general no arribin a constituir pròpiament cicles amb protagonista identificable i amb progressió narrativa clara. Ens centrarem molt esquemàticament en quatre d'aquests eixos temàtics: l'amor, la naturalesa i el pas del temps, el compromís cívic i la vivència religiosa.⁵

En la poesia de Maragall, l'amor apareix polaritzat fonamentalment per dues figures femenines: Clara (l'esposa) i Haidé (l'amant). Els poemes dedicats a Clara són manifestament progressius: enamorament, desig, festeig, casament, maternitat. Hi ha convencionalisme, òbviam-

ment, però també sensualitat: hi trobem versos amb un erotisme molt més explícit que el que aflora als poemes polaritzats per Haidé. Aquests últims, més que giravoltar sobre la transgressió, constitueixen fonamentalment una reflexió poètica sobre el paper de l'absència i la presència en l'amor. Si bé en el cas del cicle de Clara la identificació entre vida i literatura resulta evident (Clara és el nom de fonts de l'esposa de l'escriptor, Clara Noble Malvido), en el cas del cicle d'Haidé la qüestió és polèmica: els intents per atribuir realitat biogràfica a Haidé han generat una controvèrsia que encara no està tancada.⁶

La naturalesa té una importància destacada en la poesia de Maragall, que se sap plenament urbà i que, per tant, adreça al paisatge una mirada d'estiuejant. En la poesia de Maragall, la naturalesa tant pot ser plenament autònoma respecte dels estats d'ànim del poeta com ser-ne el correlat objectiu o, en alguns casos, allò que els desencadena. En aquest últim cas es troben els poemes en què la veu poètica s'identifica amb el paisatge en termes de fusió, cosa que emparenta l'obra de Maragall amb la literatura mística. Molt lligat al paper de la naturalesa hi ha el del pas de l'any. Molts poemes de Maragall tenen per objectiu donar notícia del pas del temps: els mesos, les estacions, els fenòmens atmosfèrics i vegetals que hi estan associats, etcètera. I, en paral·lel a les alteracions naturals del temps al llarg de l'any, les alteracions culturals: les festes. Són els moments en què el curs quotidià del pas del temps queda interromput per moments «forts», carregats de sentit, significatius.⁷

El compromís cívic del poeta es concreta en textos en què s'exalta el paper que han de desenvolupar les noves generacions per al redreçament de la pàtria catalana: els «cants» de *Visions & cants*, els himnes a banderes i orfeons, les odes a Espanya i a Barcelona... donen fe de la tasca del poeta al servei d'un determinat compromís ideològic. Aquests poemes també admeten, però, una lectura en clau vitalista que permet obviar-ne la càrrega nacionalista: quan es parla de «l'hora nostra és arribada», tant es pot referir a l'impuls ascendent del catalanisme (lectura nacionalista) com a l'exaltació de la força de la joventut (lectura vitalista).⁸

Finalment, cal consignar que la vivència religiosa apareix en molts dels textos poètics de l'autor. En alguns casos, l'objectiu és simplement deixar constància notarial d'unes formes de religiositat convencionals pròpies del seu temps i del seu país. Però, molt més sovint, el que fa Maragall és constatar en els poemes la possibilitat d'una vivència religiosa al marge dels canals establerts convencionalment.⁹ El seu poema religiós més celebrat és indubtablement el «Cant espiritual», en què la veu poètica s'interroga sobre quin més-enllà millor li pot oferir Déu després de la mort, atès que el que ell valora realment és el més-ençà.¹⁰

La poesia de Maragall ha rebut valoracions molt diverses. Ningú no discuteix que, amb aquesta poesia, es va guanyar un lloc privilegiat en el cànon de la literatura catalana del segle xx. Tanmateix les reserves a l'hora de va-

lorar la qualitat literària i lingüística de la seva obra poètica han estat constants. S'ha dit que Maragall és un poeta «per a cuineres»,¹¹ que és «un poeta torpe, y a veces muy torpe»,¹² que feia versos «mal fets» (Ruyra)... en definitiva, que no sabia escriure. Recentment, els estudiosos tendeixen més aviat a discutir aquests retrets i a posar en valor la qualitat literària i fins i tot lingüística de la seva obra poètica.¹³

MARAGALL, ARTICULISTA I INTEL·LECTUAL

L'any 1890, Maragall ingressa a la redacció del periòdic conservador *Diario de Barcelona*, on durant els dos primers anys farà únicament tasques anònimes de gestió i de redacció (és secretari del director, Joan Mañé i Flaquer, i de la redacció).¹⁴ Entre 1892 i 1901 s'hi afegeix la tasca d'articulista: Maragall hi escriu, sense periodicitat fixa, articles de fons en castellà amb els quals es va guanyant un prestigi com a comentarista polític. El gran tema dels articles dels primers anys és la crítica al parlamentarisme, una crítica desenvolupada de forma àcida, càustica, fins i tot crispada. A poc a poc, però, el ventall de temes s'anirà ampliant, i el to s'anirà modulant: hi entraran textos amb pretensions clarament literàries, articles de crítica i de teoria literària, comentaris de temàtica política i social amb plantejaments més personals, etcètera. És destacable, per exemple, la sèrie d'articles amb què es fa ressò de la pèrdua de les colònies espanyoles de Cuba i les Filipines (1898).

El 1901, després d'una baixa de sis mesos per depressió,¹⁵ Maragall passa a publicar articles al *Diario de Barcelona* amb una periodicitat setmanal. L'abril de 1903 abandona el diari per discrepàncies polítiques amb la propietat, que no veu amb bons ulls el catalanisme del seu col·laborador.

Entre 1904 i 1906, Maragall publicarà mensualment articles en català de caràcter fonamentalment literari —contes inclosos— a la revista *Il·lustració Catalana*, a petició de Francesc Matheu. Entre 1905 i 1906 reprèn la col·laboració al *Diario de Barcelona* amb una sèrie d'articles setmanals fortament encadenats el punt de partida dels quals no és tant el fet exterior comentat per l'articulista com la interioritat del mateix autor, en què ressonen els impactes del món exterior. La sèrie de 1905-1906 al *Diario de Barcelona* és possiblement la de més qualitat literària de tota la seva obra periodística.

Entre desembre de 1908 i desembre de 1909, col·labora amb un article mensual a la revista literària *La Lectura*, de Madrid. Hi publica articles de fort contingut especulatiu, motiu pel qual molts dels textos s'aplegaran a *Elogios*, el llibre de filosofia de Maragall.

Finalment, el juny de 1911, reprèn la seva col·laboració setmanal al *Diario de Barcelona* amb una segona sèrie d'articles novament encadenats els uns als altres. Maragall ofereix en aquests últims textos una mirada crítica —a voltes angoixada i amb tons profètics i fins apocalíp-

tics— del seu temps. Qüestiona les grans obres col·lectives en el terreny social i cultural, perquè considera que cal posar l'accent en l'individu molt més que en el col·lectiu. És una crítica a la burocratització de la societat, que contraposa a l'*ànima* que el geni individual és capaç de posar en les seves obres quan actua obeint no pas una consigna sinó un impuls interior. També trobem, en aquests textos de 1911, una reflexió sobre els grans temes metafísics que el van preocupar: sensualitat i ascetisme, corporeïtat i espiritualitat, temps i eternitat...¹⁶

Aquest Maragall periodista es desenvolupa, doncs, en gran mesura al *Diario de Barcelona*, però també al llarg de les col·laboracions fixes a *Il·lustració Catalana* i a *La Lectura* i de les col·laboracions esporàdiques a *El Poble Català*, a *La Veu de Catalunya*, a *Los Lunes del Imparcial* i a altres publicacions periòdiques. Si recapitem aquesta trajectòria periodística de vint anys, veiem que Maragall hi fa una mica de tot. En primer lloc, gasetilles anònimes que van des de la crònica d'un judici fins a la inauguració d'un col·legi d'orfes o la crítica d'un concert.¹⁷ En segon lloc, articles polítics, des dels inicials, en què es limita a recollir els posicionaments reaccionaris del mitjà on escriu, fins als compromesos amb el catalanisme i amb posicions socials molt més matisades que les de les col·laboracions primerenques (entre 1890 i 1911, els seus escrits mostren una consciència social creixent). En tercer lloc, articles de tipus literari: contes, evocacions d'alt contingut líric o metafísic, construccions teòriques per perfilar una determinada poètica, ressenyes de novetats literàries, teatrals i musicals, etc. En quart lloc, articles de reflexió sobre qüestions socials i espirituals fetes per una veu madura i amb tons profètics.

Malgrat haver acceptat, en diverses ocasions, col·laboracions fixes (setmanals o mensuals), molt sovint Maragall blasmarà l'obligació d'escriure a dia fix fent de parlar un ofici, i advocarà perquè l'articulista s'adreci al poble només quan tingui alguna cosa a dir.¹⁸ Això és el que succeirà de forma molt especial durant la Setmana Tràgica, i és el que fa que Maragall esdevingui no solament un articulista, sinó també un intel·lectual: algú que s'aprofita del prestigi guanyat en el camp de les lletres (com a poeta i com a articulista) per tractar d'incidir en la vida col·lectiva. I és que, amb motiu de la Setmana Tràgica l'any 1909, Maragall prendrà la paraula a *La Veu de Catalunya* per contribuir a la comprensió dels fets i per tractar d'incidir en les seves conseqüències. Els tres articles que hi va dedicar, clarament antològics (un d'ells, un al·legat contra la pena de mort, fou censurat), són la prova més evident de la seva voluntat d'incidència en la seva societat.¹⁹ S'ha dit en nombroses ocasions que Maragall constitueix, en aquest sentit, el primer intel·lectual modern de Catalunya, i s'ha comparat el seu paper pioner amb el que representa Zola en el naixement a França de la figura de l'intel·lectual compromès.

De fet, el terme *intel·lectual* emprat com a substantiu es popularitza a Europa en els mateixos anys en què Maragall comença a fer-se un nom.²⁰ El 13 de gener de 1898,

Zola publica el seu cèlebre «J'accuse» al diari *L'Aurore*, amb el qual surt en defensa de «la vérité et la justice», que es trobaven seriosament amenaçades si hom no revisava el procés contra Dreyfus, el militar francojueu injustament condemnat per traïció. El cas Dreyfus polaritza la societat francesa: on uns invoquen la justícia i la veritat, els altres apel·len a la preservació social, a la defensa de la nació i a la raó superior de l'Estat.²¹ És interessant de constatar alguns paral·lelismes entre el que succeeix a França arran de l'afer Dreyfus i els debats públics en els quals intervé Maragall a Catalunya. El 6 de gener de 1898, Zola publica en forma de fullet una «Lettre à la France» en què diu: «Je t'en conjure, France, sois encore la grande France, reviens à toi, retrouve-toi.»²² Exactament sis mesos més tard —el 6 de juliol de 1898—, Maragall adreçarà en vers la seva carta particular a Espanya, en què li dirà: «¡Espanya, Espanya, — retorna en tu, | arrenca el plor de mare!»²³ Aquest «retorna en tu» adreçat a Espanya, no es pot llegir com un eco del «reviens à toi» de Zola adreçat a França? No és la mateixa actitud de fons la que anima les dues lletres dirigides a la pàtria? Zola i Maragall s'enfronten al discurs de la defensa de la pàtria, del seu honor, de la seva raó d'estat. Tots dos la volen desvetllar en favor de la veritat i de la justícia. Tots dos són intel·lectuals: fan servir el prestigi que els donen els seus èxits literaris per tractar d'incidir en la vida pública.²⁴

MARAGALL, PENSADOR

Probablement seria excessiu parlar d'un Maragall filòsof, perquè això donaria a entendre una dedicació professional al pensament amb les eines i la terminologia pròpies del gremi filosòfic. I, certament, Maragall no és un filòsof professional ni aspira a ser-ho. Però sí que té la pretensió de pensar sobre les grans preguntes que es planteja, i de fer-ho amb precisió, tractant de donar-los una resposta pròpia expressada en termes rigorosos i intel·ligibles. Per això, els seus textos en vers i en prosa no es limiten a retornar a la societat, en forma literària, un ideari propi sinó que li ofereixen un pensament que l'escriptor ha configurat amb esforç. Gabriel Ferrater va dir que Maragall era el poeta més interessant «de contingut» de tota la literatura catalana moderna.²⁵ L'incís —interessant «de contingut»— crec que fa referència precisament a aquest fet: que Maragall no es limita a poetitzar a partir d'unes coordenades ideològiques que li vénen donades, sinó que es planteja personalment els problemes i malda per donar-los una resposta pròpia, elaborada per ell mateix.

Aquest pensament es desplega al llarg de tota la seva trajectòria intel·lectual, però d'una manera especialment conscient, sostinguda i reeixida, els últims cinc anys de la seva vida. L'últim Maragall és, inequívocament, un pensador. I un pensador que vol deixar una obra. Per això va acollir amb entusiasme la proposta d'Eugeni d'Ors d'aplegar els seus textos teòrics en un volum miscel·lani dins el

marc d'una col·lecció de filosofia. Aquest projecte, que no es va arribar a dur a terme dins el marc i el calendari que s'havia previst, va donar tanmateix com a fruit el llibre *Elogios*, que conté els textos maragallians més elaborats en el camp filosòfic.²⁶

Quin és el contingut d'aquest pensament? Sistematitzem-ho dient que en Maragall hi ha una metafísica, una estètica i una ètica —o una filosofia política. Comencem per la metafísica.

La metafísica

Maragall tracta de donar resposta als seus interrogants metafísics fonamentalment en dos escrits: «Elogi de la poesia» i «Del viure». A l'«Elogi de la poesia», l'escriptor concep l'ésser humà dins el marc d'una cosmogonia que determina una teleologia: l'origen indica el final. La cosmogonia ens diu: venim de Déu. La teleologia ens diu: *ergo*, tornarem a Déu. Entre el punt de partida i el de destinació es desenvolupa una tasca que Maragall explica recorrent a tres conceptes: amor, esforç i dolor. Per amor, Déu converteix el caos en cosmos. Per amor, Déu crea l'home. Per amor, l'home mateix col·labora en aquesta tasca creadora de Déu. Però exercir aquesta tasca requereix un esforç: cal esforçar-se a lluitar contra el caos, contra la resistència que ofereix la matèria, contra el misteri del mal. Aquest esforç és possible perquè hi ha amor; Maragall cita molt oportunament l'últim vers de la *Divina Comèdia*: l'amor és allò que mou el sol i totes les altres estrelles. L'esforç, el desenvolupem motivats per l'amor. Però és un esforç, i tot esforç té com a conseqüència l'experimentació del dolor. Aquest dolor és necessari i cal comprendre'l en termes metafísics, no pas físics o emocionals: *dolor*, per a ell, implica haver viscut, haver-se esforçat, haver fet, haver-se cansat. Ho expressa molt bé en uns versos del poema «Cant de novembre»: «De plànyer és el donzell que ajeu sos membres | ans d'haver-los cansat en el plaer.»²⁸ Una altra imatge que ofereix per explicar el dolor és la de la gota d'aigua: la seva evaporació per formar els núvols, la seva transformació en pluja i neu, la seva conversió en riu i la seva arribada al mar, i d'allí, de nou, l'evaporació, donant lloc a una roda inacabable de successives i doloroses transformacions. Aquest procés repetit una vegada i una altra és l'«etern recomençament» maragallià, un recomençament que no és, però, com el que anuncien els animals de l'*Així parlà Zaratustra* de Nietzsche: no retorna l'idèntic, el mateix, sempre el mateix, perquè cada volta que l'home dona amb amor, esforç i dolor implica una purificació i una ascensió, de manera que es va *espiritualitzant*, és a dir, acostant-se a Déu. Hi ha, en Maragall, una singular idea de progrés, que anomena «indefinida ascensió de la matèria».²⁹ Per això podem dir que la seva metafísica és inequívocament optimista: el dolor no és en va, sinó que té un sentit.

Aquesta concepció optimista de Maragall no significa, però, que no hi pugui haver regressions. Maragall les preveu: més encara, les constata arreu i les té molt presents a l'hora de desenvolupar la seva proposta filosòfica. Les re-

gressions, per a Maragall, són els automatismes, és a dir, els moviments que només són aparents, perquè no estan motivats per l'amor. L'esforç es justifica precisament per això: per trencar amb la inèrcia davalladora que ens instal·la en l'automatisme. Per això, a «Del vivir», l'escriptor estimula els lectors a esforçar-se al màxim a viure, a lluitar per cada detall, a vèncer la peresa del caos en l'esforç creador. Perquè, com havia establert a l'«Elogi de la poesia», el caos ofereix resistència a l'esforç creador, i per això aquest esforç crea un *ritme*, un altre concepte clau de la metafísica maragalliana, imprescindible també per a la construcció de la seva estètica. El ritme és l'alternança entre acció i repòs. L'esforç no es desenvolupa linealment i acumulativament, sinó amb alts i baixos, amb períodes d'acceleració i d'alentiment, ja que el caos de la matèria genera una resistència que ha de ser vençuda. Aquest ritme, malgrat ser provocat per la resistència del caos, és positiu, perquè acredita el moviment, l'esforç, la vida. Ara bé, quan l'home dimiteix de l'esforç, quan deixa d'esforçar-se, el moviment pot semblar que continua, però ja no és pròpiament ritme, sinó automatisme: sembla que estigui viu, però de fet és mort —o adormit, com dirà en molts textos. Maragall convida l'ésser humà, que és la criatura conscient de la creació, a adonar-se de l'automatisme en què sovint s'instal·la i a transformar-lo en ritme creador.

És important aquest caràcter conscient que Maragall atribueix a l'home dins la creació. En alguns textos dirà que l'home és «la consciència de la terra» (una idea que atribueix a Nietzsche). És aquesta consciència allò que permet a l'home viure aquest procés —la progressiva transformació del caos en cosmos, la progressiva espiritualització de la matèria, el retorn al Déu del qual procedim— amb coneixement i contribuir-hi amb el seu esforç positiu. Quan cessa l'esforç, l'home cau en l'automatisme i s'adorm. Li convé, doncs, desvetllar-se. De fet, la crida al desvetllament és gairebé un lloc comú en l'obra de Maragall des de, com a mínim, els «cants» de *Visions & cants*. L'home conscient, desvetllat, despert, heus ací el seu ideal humà.

Aquest desvetllament no exclou, però, la capacitat de tancar els ulls, o de deixar-los entreoberts, per poder donar entrada a l'exploració del món interior. Maragall té un gran interès en aquesta exploració, tot i que la fa exclouent-ne el món oníric, força absent de la seva obra. El que li interessa no és el *somni*, sinó l'*ensomni*, el *somieig*, l'estat en què, mig despert mig adormit, la memòria viatja en el temps, les imatges se sobreposen les unes a les altres i s'altera la consciència de la temporalitat.³⁰ I amb això entrem en l'últim punt de la metafísica maragalliana que convé desenvolupar: la seva particular teoria del temps. Retinguem, per construir-la, aquesta idea de l'alteració de la consciència de la temporalitat, present a pràcticament tots els textos de Maragall emparentats amb la literatura mística.

Ja hem esmentat la idea d'*etern recomençament*, un etern retorn no nietzscheà perquè inclou la progressiva purificació o ascensió del subjecte que recomença. També

hem esmentat, en l'apartat sobre «Maragall, poeta», la importància que atorgava al pas de l'any, al cicle de les estacions, etcètera. En diversos textos, el pas de l'any és vist com una roda que gira i que cada any ens permet passar pels mateixos punts, progressivament purificats o ascendits. Maragall matisa la seva concepció lineal del temps —concepció que es desprèn d'una metafísica basada en una cosmogonia i una teleologia molt simples (venim de Déu i tornem a Déu, *alpha* i *omega*)— amb una concepció clarament circular que no exclou el progrés (més propi, de fet, d'una comprensió lineal). En aquesta concepció circular no tots els temps són iguals. Les festes de la col·lectivitat i els moments marcats pels esdeveniments de la trajectòria personal donen un gruix distint als diversos moments. El temps no és una successió acumulativa de lapses de temps idèntics. Aquests instants de més gruix, de més densitat vital, que sovint inclouen una pèrdua de les referències temporals, Maragall els anomena «moments d'eternitat».³¹ I crida els seus lectors a tractar de suscitar-los: l'home ha d'intentar fer, de tots els instants, instants d'eternitat. Això és: ha de tractar de viure l'eternitat en el temps. L'eternitat no és, doncs, en Maragall, una promesa de futur que compensi l'abnegació d'una vida viscuda en el temps, sinó una vivència en el temps de qui és capaç de viure al màxim els moments de gran intensitat vital. Per aconseguir-ho, de vegades cal tenir els ulls oberts, però de vegades cal tancar-los o entreobrir-los per ser capaç de percebre el món amb «la pau vostra [de Déu] a dintre de l'ull nostre».³²

L'estètica

L'estètica de Maragall —ja n'hem avançat algunes de les línies generals en presentar la seva poesia—, cal cercar-la també a l'«Elogi de la poesia» —sens dubte el text maragallià més sòlid i ambiciós en termes filosòfics— i en molts altres textos anteriors i posteriors. Podem partir de la idea de *ritme*, que ja hem vist a l'hora d'exposar la metafísica de l'autor. Si Maragall concep l'esforç creador com un esforç rítmic, en què s'alterna entre acció i repòs a causa de la resistència que la matèria ofereix a l'esforç creador, la seva estètica parteix del fet que aquest ritme ha deixat una empremta en les coses. L'estètica no es basa sinó en aquesta empremta del ritme creador en la matèria, una empremta que constitueix, segons Maragall, el que comunament anomenem la forma. Quan aquesta forma ens revela la seva essència, podem parlar de bellesa. La bellesa és, per tant, una forma reveladora, una forma que comunica, però que allò que revela o comunica és ella mateixa, la forma mateixa. Quan aquesta bellesa té una expressió humana, aleshores podem parlar d'art. L'art és, doncs, la forma feta per mà humana que revela en si mateixa l'essència de si mateixa.

Aquesta comprensió de la bellesa com la forma que revela la forma mateixa a través de si mateixa ens posa sobre la pista de la concepció autotèlica que té Maragall del fenomen estètic. L'art no té una finalitat extraartística o, dit en termes kantians, l'art és «una finalitat sense fi». En

aquest punt, Maragall és molt insistent (hi torna un cop i un altre en diferents textos), però potser on ho expressa amb més bellesa és en l'autèntic poema en prosa que in-se-reix dins l'«Elogi de la poesia»: el passatge en què explica una experiència concreta de contemplació del mar, una tarda. L'autor hi explica que la contemplació del mar el condueix, en un primer moment, a la pregària (moment religiós); en un segon moment, a la reflexió (moment filosòfic); després, a la curiositat pel *com* (moment científic i moment tècnic); a continuació, la visió dels homes que feinegen en una barca el duu a pietat i amor (moment moral). Però, al final del procés de contemplació, arriba un moment en què el que veu no li inspira ni emoció religiosa, ni pregunta filosòfica o científica, ni cavil·lació moral, sinó que l'espectacle el duu a la contemplació de la forma per la forma en si: això és exactament, diu Maragall, l'emoció estètica. S'ha assolit el moment estètic: la contemplació de la forma sense altre interès que la forma en si.

Naturalment, l'estètica d'un poeta acaba sent sempre una poètica: l'estètica kantiana de Maragall es concreta en una poètica que té com a paraules clau l'*espontaneïtat*, la *puresa* i la *sinceritat*. Comencem per la *puresa*: per a Maragall, *pur* vol dir artístic amb exclusió de tot allò que sigui extraartístic. I com que per *art* entén la revelació de l'essència per la forma elaborada per l'home, l'obra d'art serà pura en la mesura que es limiti a autorevelar-se, és a dir, a mostrar la seva bellesa al marge de qualsevol altra consideració. Això exclou de la poesia finalitats no estrictament artístiques: pedagògiques, socials, polítiques, morals, etcètera. Els textos de crítica literària de Maragall són plens de recriminacions als autors jutjats per haver «contaminat» els seus textos poètics de finalitats alienes al fet poètic, especialment finalitats de tipus ideològic.

Pel que fa a l'*espontaneïtat* i a la *sinceritat*, es refereixen a l'actitud pacient que ha de tenir el poeta en els dos moments clau que possibiliten l'acte creador: la contemplació de la naturalesa i l'escriptura del poema. La contemplació de la naturalesa s'ha de fer amb *espontaneïtat*: el poeta no pot anar a la naturalesa a buscar inspiració per a l'obra literària, sinó que la suggestió que ofereix la naturalesa al poeta s'ha de donar espontàniament, sense buscar-la expressament. La naturalesa desencadena el procés que durà al poema, però ho fa quan ella vol, i el poeta no ha de forçar-la pas. I, un cop s'ha donat aquesta contemplació espontània de la naturalesa, el poeta ha d'escriure les paraules sagrades que en resulten amb total sinceritat, és a dir, limitant-se a la transcripció d'aquelles paraules que li són dictades, renunciant a embellir-les amb recursos del propi enginy poètic.

Aquestes són les línies fonamentals de la poètica de Maragall.³³ Òbviament, hi ha una distància important entre aquesta proposta estètica i la realització poètica real de Maragall mateix. Per exemple, en la proposta estètica, Maragall defensa el no embelliment i perfeccionament dels textos. Els seus manuscrits i les successives edicions dels seus poemes mostren, però, un poeta que corregeix i afina pro-

gressivament els seus versos. I, tanmateix, cal reconèixer que en la seva obra poètica hi ha rastres d'una certa des-preocupació formal (molt blasmada per alguns dels seus contemporanis i per crítics posteriors, com ja hem assenyalat) que probablement no són aliens a la proposta estètica de l'escriptor.

L'ètica o filosofia política

Hi ha en Maragall un autèntic interès pel caràcter social —i, per tant, polític— que té tota actuació humana i, al mateix temps, un autèntic horror davant els perills que suposa la socialització de l'individu. Aquesta socialització genera institucions, i el gran perill de totes les institucions (Estat, Església, partits, sindicats, iniciatives de caire social, etcètera) és automatitzar el moviment, és a dir, que les coses es facin no pas impulsades per l'amor d'una ànima viva, sinó per la inèrcia desenvolupada per un cos funcional. Recordem la dialèctica entre son i desvetllament, o entre automatisme i ritme, a què hem fet referència en parlar de la metafísica de l'escriptor.

Maragall explica que, a l'inici, el fundador d'una institució desenvolupa cadascuna de les seves accions amb amor; tanmateix la institució creix, el fundador desapareix i les funcions que aquest desenvolupava directament ara són exercides per una llarga cadena d'emissaris que *representen* la institució, però que no *són* res en si mateixos.³⁴ El funcionari *representa* un tercer, però al preu de no ser res ell mateix. Per això Maragall mostra un gran escepticisme davant les accions exercides per les institucions, i creu que és força estèril tractar d'incidir-hi. Està convençut que serà molt més eficaç, en termes polítics, que cadascú tracti d'esforçar-se en si mateix, en la tasca en què pot excel·lir: «reconstrúyase sin parar cada cual a sí mismo según la luz que le ha sido dada, y no se ocupe para nada —o solo para lo más preciso del entretanto— de la ley, ni del rey, ni de la convención social, ni del sistema», diu a «Del vivir». L'amor a la humanitat, a l'home en abstracte, és estèril perquè «el *hombre* no existe: solo existen Juan, Pedro, Diego».

Aquest antigregarisme maragallià s'accentua —s'extrema, fins i tot— en l'última sèrie periodística de 1911, però té arrels més antigues, ja en les lectures que va fer, cap al 1893, d'algunes obres de Carlyle, Nietzsche i Ibsen.³⁵ Carlyle, a *Els Herois*, defensa que la història no la mouen les col·lectivitats, sinó els grans individus. Nietzsche, en la primera lectura que en fa Maragall, és el gran crític de la democràcia i de la pietat cristiana i el gran exaltador de la personalitat única i egoista del superhome. I Ibsen, també en la lectura de Maragall (que es fonamenta bàsicament en l'obra ibseniana *Un enemic del poble*), és qui contraposa la intrepidesa intel·lectual i l'afany de superació de l'individu al reaccionarisme de la massa. Equipat amb aquest utilitatge intel·lectual, Maragall es malfiarà sempre dels moviments col·lectius i, quan els detecti, cercarà sempre l'ànima —l'ànima individual— que els fa possibles. Quan no hi ha aquesta ànima individual concreta, el moviment col·lectiu esdevé una *abstracció*, que en Maragall

és sempre un terme clarament pejoratiu perquè es contraposa al caràcter concret, real, únic, de cada individu.³⁶

El rebuig de les abstraccions i l'adhesió a l'individu com l'única força capaç de fer avançar les societats no van impedir a Maragall de contribuir a la configuració d'una ideologia catalanista i a cercar de possibilitar-ne l'eficàcia. Maragall és un observador gens neutral d'un escenari polític en què el catalanisme emergeix amb força. Celebrarà amb entusiasme el moviment de la Solidaritat Catalana (1906) i donarà suport explícit a polítics de la dreta catalanista com Prat de la Riba i Cambó. Tanmateix també mantindrà vincles afectius amb polítics o intel·lectuals catalanistes d'esquerra, com ara Pere Coromines o Carles Rahola, i sempre mantindrà la seva independència, com ho mostren, per exemple, el rebuig a exercir la política activa i la desobediència a les consignes de la dreta catalanista amb motiu de la Setmana Tràgica.

En relació amb Espanya, el pensament polític de Maragall no és unívoc. Abans de la fi de segle, col·labora amb un diari hostil al catalanisme, però es permet —en privat— apostar per «anar trencant lligams amb la Morta» (i «la Morta» és, òbviament, Espanya). Finalment, apostarà per una relació Catalunya-Espanya en termes confederals i en un àmbit ibèric: cadascun dels tres grans pobles de la península Ibèrica —Catalunya, Castella i Portugal— ha d'autogovernar-se dins el marc d'una confederació ibèrica respectuosa amb les llibertats dels pobles que la integren.³⁷

MARAGALL, MÍSTIC

El balanç de l'aportació intel·lectual de Maragall quedaria incomplet si es limités als camps poètic, civicoperiodístic i filosòfic. Ens cal introduir una última clau de comprensió, fonamental per entendre tota la seva obra: la mística.

Amb això no pretenem dir que Maragall sigui un místic, o que sigui autor de literatura mística en el sentit convencional de l'expressió. Però sí que voldríem transmetre que en l'aproximació al món pròpia de Maragall hi té un paper molt important la dimensió espiritual, la consciència que la matèria no esgota el contingut del que percebem i experienciem. Hi ha un «plus», un «quelcom més» perceptible en els textos de Maragall, cosa que els dona una profunditat fàcilment constatable. En alguns textos, aquest «plus» adquireix una formalització que els associa inequívocament a la literatura mística.

Els anys 1905-1906, dins el marc de l'esmentada sèrie periodística al *Diario de Barcelona*, Maragall publica tres articles que es troben en aquest cas. Són clarament literatura mística.³⁸ Es tracta, però, d'una mística profana, d'allò que Michel Hulin ha anomenat «mística salvatge» o que Juan Martín Velasco defineix com a «formes no religioses de mística».³⁹ És una mística *salvatge* o *no religiosa* perquè no és cultivada dins un marc religiós. Maragall no explica una experiència de contemplació de contingut explícitament religiós. No hi ha aparicions, ni visions, ni es-

tigmes, ni cap dels fenòmens associats tradicionalment a la literatura mística. Tampoc no hi compareix cap Déu. I, tanmateix, són textos que es fan ressò d'una experiència de gran singularitat que podem qualificar clarament de mística. Dins un marc privilegiat en l'espai i en el temps (els camins de camp, l'estiu), l'escriptor experimenta una suspensió de la temporalitat convencional i dona mostres de viure un estat de consciència alterat. Ha succeït alguna cosa que irromp en el curs normal dels esdeveniments i crea una ruptura. Ha passat en un instant concret, un instant que sembla fusionar el present amb el passat i el futur. Maragall constata l'experiència i la reporta al lector, a qui convida a intensificar les seves capacitats perceptives. No són escrits íntims, sinó públics: articles de diari! I, tanmateix, en aquests textos públics el que hi exposa són els viaranyes de la pròpia ànima en aquells instants privilegiats d'experimentació d'una ruptura de la quotidianitat.

Més tard, Maragall reflexionarà sobre aquella mena d'experiències: després de la praxi, la teoria. Ja hem esmentat les consideracions metafísiques de Maragall al voltant d'allò que anomena «moments d'eternitat». En el «Cant espiritual», el que proposa l'autor és que els instants d'eternitat no siguin moments puntuals privilegiats que interrompen una temporalitat viscuda en termes convencionals (tal com donarien a entendre els textos místics de 1905-1906, en què es recullen unes vivències singulars clarament datables i localitzables); del que es tracta, ben al contrari, és d'aconseguir que tots els instants siguin instants d'eternitat: «Jo, que voldria, | aturar a tants moments de cada dia | per fé'ls eters a dintre del meu cor!»⁴⁰ La proposta de Maragall passa per fer, del temps, eternitat. Per viure tots els moments amb la màxima intensitat, volent «fer etern» cada moment. Per això podem dir que, en Maragall, l'eternitat no és una vivència que s'experimentarà després del temps, sinó una vivència que es tem cridats a viure *en* el temps.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] La bibliografia maragalliana és molt extensa. N'ofereixo un ampli recull a Ignasi MORETA. *No et facis posar cendra: Pensament i religió en Joan Maragall*. Fragmenta, Barcelona 2010, p. 499-527. Per al pensament de Maragall en particular, vegeu: Eugenio TRIAS. *El pensament de Joan Maragall*. Península, Barcelona 1982; Ignasi MORETA. *No et facis..., op. cit.*; Josep-Maria TERRICABRAS (ed.). *Joan Maragall: Paraula i pensament*. Càtedra Ferrater Mora, Girona 2011. Recentment, Ricard Torrents ha valorat en termes molt positius la incorporació, a l'estudi de Maragall, d'una perspectiva en clau filosòfica i mística, davant els tradicionals enfocaments literaris i socio-històrics. Cf. Ricard TORRENTS. «Art, literatura i pensament *versus* contemporaneïtat: Antoni Gaudí, Joan Maragall...». A: Ricard TORRENTS. *Entorn de Maragall i Gaudí*. Fundació Joan Maragall i Claret, Barcelona 2012, p. 5-23.

- [2] No disposem de cap biografia de Maragall escrita amb ambició i amb neutralitat científica. A Ignasi MORETA. *No et facis..., op. cit.*, ofereixo una «biografia intel·lectual» i, a les p. 459-496, una àmplia «Cronologia de Joan Maragall». Per a la reconstrucció del Maragall de joventut són imprescindibles les anomenades «Notes autobiogràfiques». Cf. Joan MARAGALL. *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*. Edició i pròleg de Glòria Casals. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 2007.
- [3] Cito la poesia de Maragall per la millor edició existent, avançament de la que apareixerà a la futura edició crítica de l'obra completa de l'escriptor: Joan MARAGALL. *Poesia completa*. Edició de Glòria Casals i Lluís Quintana. Edicions 62, Barcelona 2010, p. 25.
- [4] La bibliografia sobre el comte Arnau en l'obra de Maragall és molt extensa. Entre les últimes lectures publicades, vegeu: Ignasi MORETA. *No et facis..., op. cit.*, p. 158-168 i 258-268; Lluís QUINTANA, «Estudi preliminar». A: Joan MARAGALL. *El comte Arnau*. Estudi preliminar, propostes de treball i material complementari a cura de Lluís Quintana. Edició a cura de Glòria Casals. Educaula, Barcelona 2010, p. 9-35; Margarida CASACUBERTA, «El comte Arnau: la trajectòria d'un mite». A: *En el batec del temps. Vint invitacions a la lectura de Joan Maragall en ocasió del cent cinquantè aniversari de la seva naixença i el centenari de la seva mort 2010-2011*. Institució de les Lletres Catalanes, Barcelona 2012, p. 373-399; Simona ŠKRABEC, «L'escut brillant de l'èpica. Faust de Goethe i El comte Arnau de Maragall». A: *En el batec del temps..., op. cit.*, p. 401-433; Cici MALIK, «Ressuscitant la llengua: El Faust de Goethe i El comte Arnau de Maragall». A: *En el batec del temps..., op. cit.*, p. 435-452.
- [5] Els estudis més amplis que existeixen sobre la poesia de Maragall són: Arthur TERRY. *La poesia de Joan Maragall*. Quaderns Crema, Barcelona 2000, 2a ed.; Joan MARAGALL. *Poesia. Edició crítica*. A cura de Glòria Casals. La Magrana, Barcelona 1998; Sam ABRAMS, *Llegir Maragall, ara*. Proa, Barcelona 2010.
- [6] Glòria Casals va proposar distingir la poesia amorosa de Maragall en dos cicles (Clara i Haidé) a Joan MARAGALL. *Poesia..., op. cit.*, p. 442-459. Hi polemitzo Francesco ARDOLINO. *Una literatura entre el dogma i l'heretgia: Les influències de Dante en l'obra de Maragall*. Cruïlla, Barcelona 2006, p. 50-52. Posteriorment, Glòria Casals ha proposat la identificació del personatge literari Haidé amb l'escriptora Andrée Béarn, pseudònim de Marie Marguerite Laborde. Cf. Glòria CASALS. *Joan Maragall: Carnets de viatge*. Diputació de Barcelona, Barcelona 2010, p. 302; Glòria CASALS, «Dones de Maragall. A propòsit de Clara i Haidé». A: Josep-Maria TERRICABRAS (ed.). *Joan Maragall..., op. cit.*, p. 37-69. Vaig polemitzar amb aquesta identificació a Ignasi MORETA. *No et facis..., op. cit.*, p. 353-380, on defenso que Haidé és un personatge literari que procedeix de fonts biogràfiques diverses i mitjançant el qual Maragall reflexiona sobre el joc entre presència i absència en l'amor. Vegeu, d'altra banda, la lectura del poema «Represa d'Haidé» que proposa Miralles (que també presenta Haidé en termes d'absència-presència): Carles MIRALLES. «La paradoxal presència de l'absent Haidé». *Haidé. Butlletí de l'Arxiu Joan Maragall*, núm. 0 (2011), p. 35-40, disponible a https://botiga.bnc.cat/publicacions/haide_num0.pdf. Última consulta feta el 19 de gener de 2013.
- [7] Per al tractament de la naturalesa en la poesia de Maragall, vegeu Arthur TERRY. *La poesia de Joan..., op. cit.*, p. 77-86.
- [8] És ja clàssica la lectura de *Visions & cants* que va proposar Joan-Lluís Marfany, que considera que amb aquest llibre Maragall ofereix una simbologia i una mitologia al servei de la naixent ideologia catalanista. Cf. Joan-Lluís MARFANY. «Maragall, poeta regeneracionista. Lectura de *Visions & cants*». A: *Aspectes del Modernisme*. Curial, Barcelona 1990, p. 99-121. Hi polemitzen Antoni MORA. *Mite i raó política en Joan Maragall*. Fundació Joan Maragall i Claret, Barcelona 2000, p. 14; Antoni MORA. «Joan Maragall, poètica i política del desemparament». A: Josep MONTSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (ed.). *Pensament i filosofia a Catalunya*. Vol. I. 1900-1923. INEHCA i Societat Catalana de Filosofia, Barcelona 2003, p. 55-56, i Ignasi MORETA. «*Visions & cants*: molt més que una contribució al catalanisme». A: Joan MARAGALL. *Visions & cants*. Edició a cura d'Ignasi Moreta. Hermes, Barcelona 2003, p. 16-30.
- [9] Per al tractament de les manifestacions populars de la fe en la poesia de Maragall, vegeu Anna M. BLASCO BARDAS. «Maragall i les festes religioses». A: Pere Lluís FONT (coord.). *Les idees religioses de Joan Maragall*. Cruïlla, Barcelona 2012, p. 91-111 (hi polemitzo a Ignasi MORETA. «Maragall i les festes. Apunts sobre un text d'Anna M. Blasco». A: <http://lectordemaragall.blogspot.com.es/2012/11/maragall-i-les-festes-apunts-sobre-un.html>. Última consulta feta el 19 de gener del 2013). Sobre la poesia religiosa de Maragall com a reflexió a propòsit dels límits de la institució eclesiàstica per canalitzar el sagrat, vegeu Ignasi MORETA. *No et facis..., op. cit.*, p. 145-175, i, per al cas concret d'«El Mal Caçador», l'anàlisi que proposo a Ignasi MORETA. «La inquietud religiosa de Joan Maragall». A: *En el batec del temps..., op. cit.*, p. 17-31.
- [10] La bibliografia sobre el «Cant espiritual» és vastíssima. Una aportació recent, que dialoga amb algunes de precedents, és la de Josep M. JAUMÀ, «Lectures del «Cant espiritual» de Joan Maragall». A: Pere Lluís FONT (coord.). *Les idees religioses..., op. cit.*, p. 145-161.
- [11] Ho reporta Jordi MARAGALL. «Pròleg». A: Eugenio TRIAS. *El pensament..., op. cit.*, p. 12.
- [12] Lluís QUINTANA TRIAS. «La definitiva bondad de la vida. El pensamiento religioso en la obra de Joan Maragall». *Bulletin Hispanique*, núm. 1 (juny 2003), p. 146.
- [13] Vegeu especialment Sam ABRAMS, *Llegir Maragall..., op. cit.*, pàssim.
- [14] Maragall explica la seva entrada al *Diario de Barcelona* a les cartes a Anton Roura del 20 i el 22 d'octubre de 1890 i a la carta a Josep M. Lloret del 27 d'octubre de 1890. Ve-

- geu-ne les dues primeres a Joan MARAGALL, *Obres completes*. Vol. I. Selecta, Barcelona 1960, p. 1100-1101, i la tercera a Joan MARAGALL. *Com si entrés...*, *op. cit.*, p. 138-139.
- [15] Sobre aquest període, vegeu Ignasi MORETA. *No et facis...*, *op. cit.*, p. 195-197.
- [16] L'última etapa de Maragall al *Diario de Barcelona* ha generat una certa controvèrsia. El que alguns comentaristes presenten com a lúcids escrits de caràcter profètic, per a d'altres són patètiques i desconcertants exaltacions irracionals amb tons messiànics. Alguns dels textos més rellevants en els quals es comenten aquests escrits són: Joan-Lluís MARFANY. «Joan Maragall». A: Martí de RIQUER (ed.). *Història de la literatura catalana*. Vol. VIII. Ariel, Barcelona 1986, p. 243-246; Carles MIRALLES. «Un xic exòtic i desorientat». *Semblança de Joan Maragall l'últim any de la seva vida. Conferència pronunciada davant el Ple per — el dia 13 de desembre de 2004*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2005; Pere MARAGALL. «La crisi religiosa de Maragall en els darrers anys». A: Pere Lluís FONT (coord.). *Les idees religioses...*, *op. cit.*, p. 113-124; Antoni MORA. «La "darrera campanya"». A: Glòria CASALS i Meritxell TALAVERA. *Maragall: textos i contextos. I Congrés Internacional Joan Maragall*. Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra 2013 (en premsa).
- [17] Aquests textos anònims no han estat recollits a cap de les edicions d'obres completes de Maragall. Els que han pogut ser identificats apareixeran a la propera edició de les obres completes, a cura de Lluís Quintana, Francesco Ardolino, Glòria Casals i Ignasi Moreta.
- [18] Vegeu Joan MARAGALL. «El derecho de hablar». *Diario de Barcelona*, 30-1-1902 (Joan MARAGALL. *Obres completes*. Vol. II. Selecta, Barcelona 1961, p. 177).
- [19] Vegeu Joan MARAGALL. *La Setmana Tràgica. Tres articles*. A cura d'Ignasi Moreta. Fragmenta, Barcelona 2009.
- [20] Reprenc en aquest paràgraf el que vaig defensar a Ignasi MORETA. «Joan Maragall, articulista i intel·lectual». A: Ramon PANYELLA (cur.). *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*. Punctum i Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània, Lleida i Bellaterra 2007, p. 283-292.
- [21] Michel WINOCK. *Le siècle des intellectuels*. Seuil, París 1997, p. 30-31.
- [22] Émile ZOLA. «Lettre à la France». A: *L'Affaire Dreyfus. La vérité en marche*. Imprimerie Nationale, París 1992, p. 87.
- [23] Joan MARAGALL. *Poesia...*, *op. cit.*, p. 382. Sobre la datació del poema, vegeu Joan MARAGALL. *Poesia...*, *op. cit.*, p. 382-383.
- [24] Per la carta a Josep M. Lloret del 3 d'agost de 1889 (Joan MARAGALL. *Com si entrés...*, *op. cit.*, p. 130) sabem que Maragall havia llegit *Germinial*: «He leído el "Germinial" de Zola que me há gustado muchísimo sobre todo las escenas de la huelga.»
- [25] Gabriel FERRATER. «Dues conferències inèdites sobre poesia catalana (c. 1972)». A: Dolors OLLER i Jaume SUBIRANA (ed.). *Gabriel Ferrater, «in memoriam»*. Proa, Barcelona 2001, p. 20. En una línia similar, Josep PLA. *Joan Maragall. Un assaig (Obra completa)*. Vol. X. *Tres biografies*. Destino, Barcelona 1968, p. 10, considerava: «En la seva obra hi ha molta reflexió i una gran quantitat de pensament. Tot el que escriví, en vers i en prosa, fou pensat, deliberat, meditat i fonamentat.» En l'epíleg del llibre, p. 175, hi insisteix: «Allò que han afirmat tantes persones cultivades segons les quals les antenes de Maragall foren gairebé exclusivament l'emoció i la intuïció no és ben bé cert. Al meu modest entendre, Maragall fou un home de pensament, un home intel·ligent en el sentit, sobretot, de sempre tractar de donar a les seves afirmacions un fonament.»
- [26] Vegeu Ignasi MORETA. «El pensament de l'últim Maragall (1906-1911)». A: Josep-Maria TERRICABRAS (ed.). *Joan Maragall...*, *op. cit.*, p. 283-314.
- [27] Vegeu l'edició crítica de les versions catalana i castellana de l'«Elogi de la poesia» a Lluís QUINTANA TRIAS. *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona 1996, p. 452-472 i 480-499. Pel que fa al text «Del vivir», cal llegir-lo (en espera de l'edició crítica) a Joan MARAGALL. *Obres completes*. Vol. II, *op. cit.*, p. 67-71. Per al pensament metafísic que es desprèn d'aquests textos, vegeu Ignasi MORETA. *No et facis...*, *op. cit.*, p. 315-351 i 415-445.
- [28] «Cant de novembre» (Joan MARAGALL. *Poesia completa*, *op. cit.*, p. 102).
- [29] Joan MARAGALL. «La ley del progreso». *Diario de Barcelona*, 21-5-1895 (Joan MARAGALL. *Obres completes*. Vol. II, *op. cit.*, p. 467-468).
- [30] Sobre aquest tema, vegeu Lluís QUINTANA TRIAS. «Memòria involuntària i "rêverie": dos elements del procés creatiu en la literatura catalana de finals del segle XIX». *Bulletin of Hispanic Studies*, núm. LXXVIII (2001), p. 219-240.
- [31] Utilitza exactament aquesta expressió —«momentos de eternidad»— a «Los vivos y los muertos». *Diario de Barcelona*, 1-XI-1911 (Joan MARAGALL. *Obres completes*. Vol. II, *op. cit.*, p. 764).
- [32] «Cant espiritual» (Joan MARAGALL. *Poesia completa*, *op. cit.*, p. 289).
- [33] Per a l'estètica de Maragall, Lluís QUINTANA TRIAS. *La veu misteriosa...*, *op. cit.*, pàssim, i Ramon PLA I ARXÉ. «La poètica de Joan Maragall». A: Pere Lluís FONT (coord.). *Les idees religioses...*, *op. cit.*, p. 33-89.
- [34] Vegeu «Preparad los caminos». *Diario de Barcelona*, 13-7-1911 (Joan MARAGALL. *Obres completes*. Vol. II, *op. cit.*, p. 755-757).
- [35] Vegeu Ignasi MORETA. *No et facis...*, *op. cit.*, p. 109-116.
- [36] Eugenio TRIAS. *El pensamiento cívico de Joan Maragall*. Edicions 62, Barcelona 1985, p. 59-61, 78-79, 90, 211-212 i 216, és possiblement qui millor ha explicat el que significa «l'impuls d'abstracció» en Maragall.
- [37] Per a l'iberisme en Maragall i en altres escriptors del seu temps, vegeu Víctor MARTÍNEZ-GIL. *El naixement de l'iberisme a Catalunya*. Curial, Barcelona 1997.

- [38] Vegeu Ignasi MORETA. *No et facis...*, op. cit., p. 269-284.
- [39] Vegeu Michel HULIN. *La mística salvaje. En los antípodas del espíritu*. Siruela, Madrid 2007 (edició original francesa: 1993); Juan MARTÍN VELASCO. *El fenómeno místico. Estudio comparado*. Trotta, Madrid 1999.
- [40] «Cant espiritual» (Joan MARAGALL. *Poesia completa*, op. cit., p. 290).

NOTA BIOGRÀFICA

Ignasi Moreta és doctor en humanitats per la Universitat Pompeu Fabra, on imparteix docència des de l'any 2003. És autor de la monografia *No et facis posar cendra. Pensament i religió en Joan Maragall* (Fragmenta 2010) i d'altres treballs de recerca en l'àmbit de la filologia catalana i de les religions. És director literari de Fragmenta Editorial, que va fundar —amb Inès Castel-Branco— l'any 2007.